

A KÖZOKTATÁSPOLITIKUS LUNACSARSZKIJ

Száz éve, 1875. november 24-én született Anatolij Vasziljevics LUNACSARSZKIJ az első szovjet kormány művelődésügyi népbiztosa. Tizenkét éven keresztül állt a népbiztosság élén, s ez alatt az időszak alatt a kultúra, a művelődés, az iskolázás területén világraszóló sikereket ért el a Szovjetunió. Ezeknek a sikereknek kovácsoleszában oroszul részese volt. Mint forradalmi harcokban edzett kommunista, töretlenül követte LENIN útmutatását, megvalósította a bolsevik párt művelődési programját. Ebben a forradalmi alkotó munkában olyan kiváló marxista pedagógus-forradalmárok segítettek, mint KRUPSZKAJA és POKROVSZKIJ.

LUNACSARSZKIJ a szocialista forradalom győzelméig végigjárta a hivatalos forradalmárok rögzös, megpróbáltatásokkal terhes útját. Életútja, ideológiai-politikai fejlődése nem volt töretlen, egyenesvonalú. Még gimnazistaként bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba és tizenhét éves korában tagja lett a szociáldemokrata pártnak. Politikai tevékenysége miatt nem vették fel a moszkvai egyetemre, ezért Zürichben tanult. A századforduló után a bolsevik politika híve, lelkes és tehetséges propagandistája lett. Az 1905-ös forradalom bukása után rövid ideig az „istenkeresők”; az orosz machisták hatása alá került. LENIN „Materializmus és empiriokritizmus” c. művének megismerése után beismerte tévedését és visszatért a bolsevikokhoz. Ezt követően LENIN oldalán harcolt a proletárforradalom győzelméért.

A kortársak — köztük GORKIJ és KRUPSZKAJA — állítása szerint LENIN igen nagyrabecsülte és szerette, számos visszaemlékezés említi, hogy szerető gondoskodással és figyelemmel kísérte tevékenységét, támogatta, segítette őt. LUNACSARSZKIJ több írásában és előadásában említette, hogy LENIN figyelmessége, gondoskodása, támogatása mily sokat jelentett számára. Ismert az is, hogy LENIN igen tehetséges, nagyfelkészültségű forradalmárnak tartotta.

A kortársak értékelése s immár egész életműve alapján állítható, hogy LUNACSARSZKIJ sokoldalúan tájékozott és a kultúra számos területén jelentős alkotásokat hátrahagyó forradalmár volt. A filozófia, esztétika, politika, irodalomkritika, művészettörténet és pedagógia területén egyaránt jelentőset alkotott. Kivételes képességeit szépirodalmi alkotások is tanúsítják. Tanulmányai, cikkei főként folyóiratokban, újságokban, gyűjteményes kötetekben jelentek meg. Alkotásainak értékeit egyre inkább feltárják a filozófusok, színháztörténészek, művészettörténészek, irodalomtörténészek, zeneesztéták. Ma már szinte lehetetlen pontosan számba venni ennek a sokszínű és rendkívül szerteágazó életműnek maradandó értékeit feltáró irodalmat.

Munkásságának azonban nem minden területe kapott jelentőségének és értékének megfelelő figyelmet és értékelést. Közoktatáspolitikai és pedagógiai tevékenysége hosszú ideig nem kapta meg a megérdemelt figyelmet és megbecsülést. A személyi kultusz hatása alatt eluralkodó dogmatikus szemléletmód eredményeként a szovjet neveléstörténeti irodalom nem értékelte jelentőségének meg-

felelően a szovjet iskola és pedagógia fejlődésének első évtizedét. Az elkövetett hibákat felnagyítva nem fordított kellő figyelmet a művelődés területén elért eredményekre. Ennek a történetetlen szemléletmódnak torzításait, az utóbbi másfél évtizedben kiküszöbölte a neveléstörténeti irodalom és LUNACSARSZKIJ egyre inkább megkapja az öt méltán megillető helyet. A Pedagógiai Akadémia 1958-ban kiadta válogatott közoktatási és pedagógiai műveit,¹ és több monográfia értékeinek és jelentőségének megfelelően foglalkozik közoktatáspolitikai munkásságával.²

Feltehetően a történeti fejlődés eme sajátosságának is szerepe lehet abban, hogy nálunk közoktatáspolitikai és pedagógiai munkássága alig ismert. Az ellenforradalmi Magyarországon csupán a kommunista befolyás alatt álló folyóiratok adtak hírt a szovjet közoktatás nagy sikereiről és LUNACSARSZKIJ munkásságáról. A felszabadulás után ugyan gyakrabban emlegették nevét a pedagógiai kiadványok és folyóiratok, de közoktatási és pedagógiai nézeteinek alaposabb megismertetésére nem került sor. Örvedetés, hogy 1973-ban megjelent egy füzet, amely ízelítőt nyújt gazdag pedagógiai hagyatékából. Ennek a füzetnek értékét aligha lehet túlbecsülni, de LUNACSARSZKIJ sokszínű pedagógiai munkásságának bemutatását nem vállaltja.³

A szocialista művelődéspolitikai elméleti-pedagógiai megalapozásában kiemelkedő szerepét játszott LUNACSARSZKIJ. Mint a művelődésügy irányítója számos tanulmányában foglalkozik az iskola, a népművelés elvi és gyakorlati kérdéseivel. Ezek a tanulmányok és cikkek egy-egy aktuális gyakorlati kérdést világítanak meg, de bennük világosan kirajzolódik az új szocialista művelődéspolitikai és pedagógia egységes rendszere. Ezért állítható és bizonyítható, hogy a szocialista népművelés, a szocialista iskola elméleti megalapozásában, a szocialista neveléstudomány alapvető kérdéseinek kidolgozásában kiemelkedő hely illeti LUNACSARSZKIJT.

A népművelés új, szocialista rendszerének létrehozását irányítva több tanulmányában foglalkozik a szovjet művelődéspolitikai, az iskolareform elméleti kérdéseivel, az új iskola, a nevelés és oktatás elméleti kérdéseivel. Ezekből a munkáiból világosan kirajzolódik egy új művelődéspolitikai koncepció és a kulturális forradalom lenini tanítására támaszkodva az új iskola társadalmi funkciója, feladata, rendeltetése is határozott körvonalazást nyer.

A szocialista forradalom győzelme után a művelődés területén gyökeres átalakítást kellett végrehajtani. Kellott dolgozni az új iskolarendszer elméleti alapjait, az iskolát szellemében, tartalmi és szervezeti vonatkozásban egyaránt mélyrehatóan át kellett alakítani. Az új iskola gyakorlati építésével együtt le kellett rakni az új szocialista neveléstudomány alapjait, a nevelés és oktatás tartalmi, módszertani kérdéseit új módon kellett megvilágítani. Ezeket a feladatokat egy világháború pusztításait elszenvedett és egyébként is gazdaságilag és kulturálisan elmaradott országban kellett megoldani, legyőzve a pedagógusok ellenállását és a különböző ellenes és polgári-kispolgári pedagógiai irányzatokat.

Ezek között a kedvezőnek nem mondható viszonyok között kellett kidolgozni a szovjet iskola társadalmi és pedagógiai alapelveit. Ennek a feladatnak megoldását módfelett nehézé tette, hogy ugyan kiindulásként támaszkodni lehetett a szocialista munkásmozgalom iskolapolitikai programjára, a bolsevik párt útmutatására, a marxizmusnak a jövő nevelésével kapcsolatos eszmei-filozófiai állásfoglalására, de konkrét pedagógiai útmutatások nem álltak rendelkezésre. Nem állt rendelkezésre megfelelő tapasztalati bázis sem. Ezért a szocialista közoktatás és pedagógia első lépéseivel részben saját hagyományai felé, részben az akkor haladónak tartott s több kérdésben valóban haladó — polgári pedagógia felé orientálódott.

¹ A. V. Lunacsarszkij: O narodnom obrazovanyii. Moszkva, 1958.

² F. F. Koroljov: Ocserki po isztorii szovjetszkoi skoli i pedagogiki. Moszkva, 1958.; N. K. Goncsarov: Ocserki po isztorii szovjetszkoi pedagogiki. Kiev, 1970.

³ A. V. Lunacsarszkij: Az egységes munkaiskola alapelvei. Bp. 1973.

A szocialista iskola társadalmi és pedagógiai alapelveinek kidolgozásában vezető szerepet vállalt LUNACSARSZKIJ. Nemcsak azzal, hogy irányította, vezette az Állami Művelődésügyi Bizottság munkáját, hanem azzal is, hogy elméletileg megvilágította az új közoktatáspolitikai és iskola kérdéseit. Tanulmányai, cikkei alapján állítható, hogy az új szocialista munkaiskola elméleti megalapozásában, az új iskola jövőképeinek megrajzolásában rendkívül nagy munkát vállalt.

A művelődésügyi vezető fórumain dolgozó marxista és haladó polgári pedagógusok között egyaránt elfogadott és elterjedt volt az a nézet, hogy a jövő szocialista iskolája csakis munkaiskola lehet. A munkaiskola értelmezésében azonban meglehetősen eltérők, sőt gyakran ellentmondásosak voltak a vélemények. Ha figyelemmel vagyunk a történeti előzményekre, akkor ez természetes is. LUNACSARSZKIJ később az új iskola elé tornyosuló akadályokról beszélve háromféle akadályról beszélt; a régi iskolát *elvileg* sem lehetett elfogadni, annak gyökeres átalakítása elől nem lehetett kitérni. „Ez rendkívül nehéz feladatot jelentett, mert a szocialista iskola elméleti kérdései kidolgozatlanok voltak. H. SCHULZ programja ugyanis opportunizmusa miatt elfogadhatatlan volt. A legújabb amerikai, német, svájci és skandináv pedagógusok kezdeményezéseire lehetett támaszkodni, mivel azonban itt polgári pedagógiáról és iskoláról van szó, rendkívül kritikusan és körültekintően lehetett felhasználni. Egyedül MARX állásfoglalására és az I. Internacionálé genfi kongresszusán elfogadott határozatra lehetett támaszkodni.”⁴

Ezek a nehézségek tükröződtek azokban az alapvető dokumentumokban, amelyek lerakták az iskolareform alapjait, megfogalmazták az egységes szocialista munkaiskola alapelveit. A LUNACSARSZKIJ által vezetett Állami Művelődésügyi Bizottság munkájának eredményeként 1918. október 16-án kiadásra került a „Rendelet az Orosz Szocialista Szövetségi Köztársaság egységes munkaiskolájáról” c. dokumentum.⁵ Ezzel egyidőben jelent meg a Bizottság kiadásában, LUNACSARSZKIJ aláírásával „Az egységes munkaiskola alapelvei” c. állásfoglalás is. Ez a két dokumentum az iskolareform, az iskolaépítés gyakorlata és elméleti pedagógiai szempontból egyaránt történelmi jelentőségű. Bennük — KRUP-SZKAJA megállapítása szerint — „a világtörténelem legnagyobb forradalmának hangja szólal meg”. Ezekben a dokumentumokban kap marxista elméleti megalapozást a közoktatás egész rendszere, világos megfogalmazást nyer a nevelés és oktatás célja, tartalma, módszere, szervezeti formái. Ebben jut kifejezésre történelmi érdeme. Ezek a dokumentumok számos alapvető pedagógiai problémát világítanak meg, természetesen esetenként vitatható módon vagy éppen hibásan — de — mint GONCSAROV megállapítja — „alapvető állásfoglalásai helyesek”.

Ezek a dokumentumok kifejezik LUNACSARSZKIJ álláspontját is az új iskolával kapcsolatban. Az iskola társadalmi funkciójáról, jellegéről azonban ezekben az években számos beszédében és cikkében is nyilatkozott. Ezekből részleteiben is kirajzolódik a szocialista munkaiskola képe, s a megvalósítás gondjai és nehézségei is megvilágítást nyernek.

LENIN tanítását követve az iskolát a kulturális forradalom szempontjából alapvető intézménynek tekintette, de hangsúlyozta, hogy az iskola része az egységes népművelés rendszerének. Az iskola a kommunista nevelés, az ember mindenoldalú fejlődésének műhelye, de a művelődés nem fejeződik be az iskola

⁴ O narodnom... 121.

⁵ A „Rendelet” magyar nyelvű szövege a Pedagógiai Szemle 1967. évi 11. számában olvasható.

elvégzésével. Ezért feladata az alapvető ismeretek elsajátítása során az embereket képessé tenni az önművelésre, az önnevelésre. „Állandóan tanulni kell. Tehát a képzés nem csak az iskola dolga. Az iskola csak kulcsot adhat az állandó képzéshez.”⁶ Az iskolai és iskolán kívüli nevelés szerves egységet alkot a szocialista népművelésben. Ezért az ismeretek elsajátításában az iskola csupán az első alapvető, de nem egyetlen intézmény. A művelődés területén fel kell használni a műzeumokat, könyvtárakat, színházakat, tanfolyamokat, esti egyetemeket, kulturális és sportegyesületeket. Az iskolai oktatás és nevelés feladata megismertetni az önálló ismeretszerzés módját és eszközeit.

Ennek a feladatnak megoldására csak az új típusú szocialista munkaiskola vállalkozhat. De milyen legyen ez az új szocialista munkaiskola? Ez a kérdés meglehetősen szerteágazó vitát váltott ki, s gyakran egymásnak ellentmondó állásfoglalások láttak napvilágot. LUNACSARSZKIJ beszédei, cikkei, amelyek a gyakorlati tapasztalatokra is támaszkodva világítják meg a kérdést a munkaiskola értelmezése szempontjából, igen fontosak. Az iskolareform elkerülhetetlenségét látva megállapította, hogy ugyan a szocialista forradalom igen kedvező feltételeket teremtett a reform számára, a feltételek nem teszik lehetővé a teljes reformot, sőt a háború utáni zűrzavar megnehezíti „az iskolareform bonyolult és árnyalt kérdéseinek megoldását”.

A konkrét helyzet elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a reform szükségszerűen csak részleges lehet, noha minden korábbi reformnál radikálisabb. A reformnak egyidejűleg két feladatot kell megoldania: a megvalósítható konkrét intézkedésekkel együtt világosan meg kell fogalmazni a hosszú távon elérhető célt is. „Az egyes azonnal megvalósítandó reformok felsorolása mellett fel kell vázolni annak az iskolának képét, amely felé haladunk, s amelyet a megújodott Oroszországban egyedül természetesként fogadhatunk el.”⁷

A konkrét reformintézkedéseknek tehát összhangban kell lenniök a szocialista munkaiskola jövőképevel. Ezért az iskolareform gyakorlati megoldása szempontjából elengedhetetlenül fontos az iskola elméleti-pedagógiai kérdéseinek tisztázása és részletekbe menő kidolgozása.

A munkaiskola értelmezésében a „Rendelet”-tel összhangban kiindulópontként megállapítja, hogy abban az új társadalomban, amely „a kapitalista társadalmi rendszerből a szocialista társadalmi rendszerbe való átmenet folyamatában van”, a munkaiskola felépítése elkerülhetetlen. „Az új iskolának ahhoz, hogy megszilárduljon, nemcsak minden szinten ingyenesnek, elérhetőnek és mihamarabb kötelezőnek, hanem még *egységesnek* és *munkaiskolának* is kell lennie.”⁸ A munkaiskola indokolásaként visszatérően emlegeti azt az egymással összefüggő két szempontot, amelyeket ezekben az években a pedagógiai irodalom hangsúlyozott. Az egyik a pszichológiai, a másik szociológiai szempont. Pszichológiai szempontból a munkaelv az aktív ismeretszerzést, a világ aktív megismerését jelenti. A munkaiskola másik „kiindulópontja” az a természetes igény, hogy a tanulókat megismertessék mindazzal, ami az életben a legfontosabb lesz számukra, „azaz a mezőgazdasági és ipari munka különböző fajtáival”.⁹

⁶ O narodnom... 67.

⁷ Az egységes munkaiskola, 10.

⁸ Uo.

⁹ Uo. 12.

A társadalmi igényként jelentkező gyakorlati képzéssel összefüggésben az „Alapelvek”-ben és később is leszögezi, hogy az élet feladataira való felkészítés nem jelentheti a szakoktatás korai bevezetését. A munkaiskola — legalábbis az alsó fokozat esetében — *általános gyakorlati képzést* adjon. „Egyáltalán nem ellenezzük az idősebb korúak speciális technikai képzését, de határozottan tiltakozunk az ellen, hogy az egységes munkaiskola alsó szakaszában, azaz 14 év alatt a munkaoktatás körét bármi módon valamilyen szakterületre szűkítsék.”¹⁰

Következésképpen képviselte azt az álláspontot, hogy a szocialista munkaiskola célja nem valamilyen szakmára való felkészítés, hanem általános, politechnikai képzés nyújtása. A szocialista munkaiskolának ez az értelmezése szemben állt a szakoktatás híveinek nézeteivel. Velük vitatkozva később is megállapította, hogy a serdülő fiatalok műszaki-szakmai képzése csak 16 éves korban kezdődhet. A korai szakképzés bevezetését, az általánosan képző politechnikai munkaiskola szakiskolává történő átalakítását baloldali túlzásnak tartotta. Ugyanakkor élesen fellépett az általános képzés híveivel szemben is, akik a képzés ilyen jellegének túlhangsúlyozásával a régi, ún. tanulóiskolától nem akartak határozottan elszakadni. E két szélsőséges álláspont felszámolását, a szakképzés és az általános képzés közötti ellentmondás kiküszöbölését a politechnikai elv következetes megvalósításával látta elérhetőnek.

LUNACSARSZKIJ-nak az volt a meggyőződése, hogy a szakképzési feladatokat csak a széles körű, általános politechnikai képzés bázisán lehet jó színvonalon megoldani. A politechnikai képzés és a szakmai műszaki képzés hívei között igyekezett kiküszöbölni az ellentéteket, megszüntetni a félreértéseket, felszámolni a kölcsönös vádaskodásokat. A műszaki képzés híveinek szerinte is igazuk van, amikor az ifjúság nevelését a gazdasági szükségletekhez, a konkrét igényekhez kívánják igazítani. De a szakképzés híveinek is tudomásul kell venni, hogy a képzés célját nem egyedül és kizárólagosan szabják meg a termelés igényei, a gazdasági szükségletek, „hogy szocialista társadalomban élünk, ahol nem elég egyszerűen a termelés igényeire tekintettel lenni, ahol a proletariátus már nem engedi meg, hogy a termelés mögött megfeledkezzünk az emberről”.¹¹

Úgy látja, hogy a húszas évek elejére a marxista pedagógusok között két álláspont alakult ki a munkaiskola jellegével kapcsolatban. Az egyik csoport megérti, hogy a nehézségek, az adott időszak szükségletei miatt el kell távolodni az ideáltól. A másik csoport viszont nem akarja engedni, hogy a nehéz idő megtörje a proletariátusnak „a sokoldalú emberi fejlődés lehetőségébe vetett hitét”.

Ebben az időben LUNACSARSZKIJ úgy véli, hogy a marxista értelemben felfogott munkaiskola egészen 15—17 éves korig „mind eszményében, mind az orosz feltételek biztosította lehetőségek között megmarad politechnikai, következőképpen általánosan képző iskolának”.¹² A szélsőséges álláspontokkal folytatott vitája azonban már jelzi, hogy az eszmények megvalósítása során számol a feltételekkel, s elképzelhetőnek tart fokozatos megoldást is. Ez teszi lehetővé számára, hogy 1921-ben a népműveléssel foglalkozó párttervezetlet állásfoglalását elfogadva, átmenetileg, a középfokú műszaki képzettségű szakemberek nagy hiányát tekintetbe véve támogassa, hogy a 15. életévüket betöltött fiatalok szakképzésben részesüljenek. Ezzel az intézkedéssel az egységes iskola tanulmányi idejét lerövidítették, s az egységes kétfokozatú kilenc évfolyamú iskola, hét évfolyamúvá alakult át. (4 + 3) Ismeretes, hogy ezt az intézkedést LENIN is átmeneti intézkedésnek tekintette és fellépett azok ellen, akik ezt a lépést „elméletileg” kívánták igazolni és támadták az egységes munkaiskola koncepcióját.

LENIN tanítását követve LUNACSARSZKIJ ezután is fellépett azok ellen, akik a politechnikai képzéssel a monoteknikai képzést állították szembe, s ezzel

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 61.

¹² Uo. 60.

valójában lemondtak a szovjet munkaiskolának arról az eszményéről, amelyet az első dokumentumok megfogalmaztak. Ennek beszédes bizonyítékát láthatjuk abban az előadásában, amelyet 1922 végén tartott. Milyen iskolára van szüksége a proletár államnak? — teszi fel a kérdést. Válasza elvi jelentőségű, amennyiben a korábbi állásfoglalásoknak és dokumentumoknak megfelelően fogalmazza meg a választ, pontosan körvonalazva a szocialista munkaiskola jövőképét és válaszol arra a kérdésre is, hogy milyen iskolát lehet megvalósítani a szocialista építés adott szakaszában. Kifejti, hogy a szocialista munkaiskola a marxisták értelmezésében az osztályiskola megszüntetését jelenti; az iskola minden lakos számára azonos jogi értelemben és a képzési szint vonatkozásában. De az iskolák nem lehetnek egyformák, számolni kell a konkrét adottságokkal, körülményekkel.

Az iskolareform útján szerzett tapasztalatokat is összegezve úgy látja, hogy a reform három szinten valósul meg. A külső, jogi reformot követi a belső reform, azaz mindazok a tartalmi-módszertani változtatások, amelyek a munkaiskola elvéből következnek. E két szint között helyezkednek el azok az intézkedések, amelyek az iskola gyökeres átalakítása nélkül is megoldhatók (pl. a klasszikus nyelvek oktatásának elhagyása stb.). A belső reform sajátossága, hogy azt korszerű pedagógiai felkészültséggel és jelentékeny anyagi ráfordítással lehet csak megoldani. Ebből következően a belső reform időigényes feladat.

A politechnikai munkaiskola gondolatának védelmében szemben állt a *pán-technikai* képzés híveivel is, azokkal, akik szerint az iskolában meg kell ismertetni majdnem minden termelési technikát. Velük vitatkozva kifejtette, hogy a szocialista munkaiskola feladata a *legfontosabb* termelési ágazattal megismertetni a tanulókat. „Nem fontos, hogy a gyerekek nagyszámú termelési ágazattal ismerkedjenek meg. Elég, ha csak a legfontosabb gyártási módokat sajátítják el. Ideális esetben kívánatos, hogy az iskola befejezésekor minden fiúnak és leánynak legyen némi fogalma a fémiparról, a textiliparról, a vegyiparról. Ezeket a termelési területeket be is kell nekik mutatni.”¹³

A politechnikai munkaiskola olyan intézmény, amely a növendék sokoldalú fejlesztését szolgálja s a munkára általában készít fel. „A munkát itt általánosan értelmezik, s ennek megfelelően nem egy konkrét szakmát, hanem a munkát tanítják. Az értelem és a test az ipari gondolkodáshoz és cselekvéshez szokik.”¹⁴

LUNACSARSZKIJ számos alkalommal kifejtette, hogy a szocialista munkaiskola alapvető kérdése az oktatás és termelőmunka összekapcsolása, ami lényegében MARX és az I. Internacionálé állásfoglalásának megvalósítását jelenti. Ez a program magában foglalja az ember mindenoldalú fejlődésének szükségességét, ezért az új szovjet iskola nem lehet csupán gyakorlati képzést nyújtó iskola. Az értelmi képzés, az erkölcsi és testi nevelés nem lehet kisebb jelentőségű a politechnikai képzésnél.

A régi iskola egész tanulási rendszerét, a memorizálásra épült tanítást, a benne uralkodó formalizmust, lecke feladást és lecke felmondást elvetette az új iskola koncepciója. De nem becsülte le az ismeretek, a tudás, az értelmi nevelés szerepét. Ellenkezőleg, a munkaiskolában a munka — az első fokozaton — „nem más, mint az ismeretek tanításának szilárd és egyetlen lehetséges támasza”. A serdülőkorban is megmarad ez a szerepe, de ezen túlmenően az iskola feladata „az egyes tantárgyak (anyanyelv, matematika, földrajz, történelem, biológia, fizika és kémia, élő idegen nyelvek) tanulása szaktanárok vezetésével”.¹⁵

¹³ Uo. 49.

¹⁴ Uo. 60.

¹⁵ Uo. 16.

Az ismeretek, a tudás szerepét más alkalommal is hangsúlyozta. Azokkal szemben, akik az új iskolában a termelés követelményeit állították előtérbe és az iskolákat árutermelésre vagy önellátásra kívánták szorítani, következetesen képviselte, hogy a szocialista munkaiskola elsősorban és mindenekelőtt nevelőintézmény, s fő feladata tudással rendelkező emberek képzése. „Ez az iskola terméke. Az iskola haszna tanulóinak a tudásában és képességeiben rejlik, s minden más ennek van alárendelve.”¹⁶

Igaz, hogy az ismeretszerzés folyamatát a régi iskolától eltérően fogta fel, s úgy vélte, hogy „a politechnikai kultúrát és a vele életszerű kapcsolatban lévő természettudományi és társadalomtudományi ismereteket szinte bármely termelési ágból kiindulva el lehet sajátítani”.¹⁷ Az esztétikai nevelésnek, az esztétikai tárgyaknak igen nagy jelentőséget tulajdonított, hasonlóképpen a tanulók fizikai fejlődését szolgáló gimnasztikának és az egészségtelen rivalizálástól mentes sportnak.

A munkaiskola értelmezése, eszményének egyértelmű, világos kifejtése perdöntő jelentőségű. Ebből derül ki, hogy a szocialista munkaiskola ugyan elveti a régi pedagógiának az ember harmonikus nevelésével kapcsolatos fejtegetését és konkrét programjában meghaladja azt. A szocialista munkaiskola csak úgy képes eleget tenni az új társadalom követelményeinek, csak úgy képes megoldani a szocialista nevelés feladatait, ha nem hanyagolja el a rendszeres ismeretnyújtást. LUNACSARSZKIJ a szocialista pedagógia egyik legfontosabb alapelvét fogalmazza meg, mikor kifejti, hogy az ismétlődő munka, az olyan munka, amely nincs összekapcsolva az ismeretszerzéssel, nem lehet nevelési tényező, ezért nem kaphat helyet a szocialista munkaiskolában. „Ha a tanulók csupán önkiszolgáló munkát végeznek, vagy a műhelyekben, mezőgazdaságban dolgoznak, akkor ez különösebb értelmi fejlődést, sőt fizikait sem eredményez.”

Mikor kiemelte, hogy az iskolának nem lehet feladata az árutermelés, s legfontosabb feladata a megfelelő rendszeres tudományos ismeretekkel és erkölcsi tulajdonságokkal rendelkező ember nevelése, azt is leszögezte, hogy az iskolában nem *kitalált*, hanem *valóságos hasznos munkát kell végezni*. Az iskolában tehát a hasznos, értéket előállító munkának helyet kell kapni. Ez a valóságos, értéket előállító munka alapvetően pedagógiai, nevelési és nem termelési szempontból kap helyet a szocialista iskolában. „Az iskolai munka nevelő jellegű legyen, vagyis olyan értelemben kell végezni, hogy a gyermek tanulhasson belőle: Ha a gyermek dolgozik, de semmit sem sajátít el, akkor ez bűn az iskola részéről. Egyetlen órányi olyan munkának sincs helye az iskolában, amelynek hatására a gyermek nem okosodik, nem válik ügyesebbé”.¹⁸ A munka tehát az ember fejlődését szolgálja, s LUNACSARSZKIJ szerint olyan munkát kell meghonosítani az iskolában, amelynek végzésekor „mindig újabb és újabb hasznos készségeket sajátítanak el és szilárdítanak meg a gyerekek”.

A munkaiskola gyakorlati építésében szerzett tapasztalatok alapján egyre inkább meghonosodott az a nézőpont, hogy *csakis* a lehetőségekből kell kiindulni, a távolabbi célok elhanyagolhatók. LUNACSARSZKIJ visszatérően kiemelte a távlati célok, az eszmények — világos megfogalmazásának jelentőségét. „Normálisnak kell tekintenünk az olyan elképzeléseket, amelyek csak a legjobb iskolára vonatkoznak, az olyan iskolára, amely csak a legkedvezőbb feltételek között

¹⁶ Uo. 48.

¹⁷ Uo. 16.

¹⁸ Uo. 48.

valósítható meg. Az ilyen elképzelések mint utat mutató csillagok nagy jelentőségűek lehetnek” — írja.¹⁹

Különböző időből származó beszédei és írásai konkrét eligazítást adnak arra vonatkozóan, hogy a munkát miként lehet összekapcsolni az oktatással. Szerinte az első fokozaton a tanulók „a munka segítségével főként elemi tudományos ismereteket szereznek”, a termelési folyamatok komoly megismertetésére a 8—12 évesek esetében nem lehet gondolni. „A munkának itt önmagában véve a kéz gyakoroltatása a feladata; higiéniai céljai vannak, közvetlenül a játékhoz kapcsolódik.”²⁰ A munka tehát alapvetően az ismeretek elsajátításának támasza. Az ezt követő életkorban is megtartja ezt a jellegét, de a fejlődésnek ezen a szakaszán a tanulókat meg kell ismertetni a termelőmunkával, vagyis itt a munka céljá válik. „A fiúk és leányok megismerkednek magával a termeléssel, ennek szervezésével, alapvető folyamataival, nyersanyagaival” stb.

Az iskola első fokozatán „a kézműves jellegű folyamatok”, a második fokozaton „a korszerű gépi formájú mezőgazdasági és ipari munka kerül előtérbe”. A tanulókat a gyakorlatban kell megismertetni „a munka minden lényeges formájának módszereivel”.

LUNACSARSZKIJ igen jól ismerte a korabeli valóságot, tisztában volt a lehetőségekkel, ezért nem tartotta kizártnak, hogy a munkaiskola esetenként nem vállalkozik többre, mint egy bizonyos termelési ág megismertetése. Ott, ahol sem ipari üzemek, sem jól felszerelt iskolai műhelyek nem állnak rendelkezésre, ez az út is járható, ha a képzési célt nem tévesztik szem elől. Egy termelési ág megismertetése kapcsán is világosan kell látni a célt: azt, hogy a politechnikai képzés feladata olyan emberek nevelése, „akik tudják, mi a termelés általában, milyen a szervezete, milyen különféle technikai eljárások vannak, mi a közös a különböző gyárak és üzemek műszaki struktúrájában és milyen lényeges különbség a más és más anyagokhoz alkalmazott különböző technikai módszerek között stb.”²¹

LUNACSARSZKIJ marxista álláspontot foglalt el és következetesen vallotta, hogy a munkaiskola marxista értelmezésben az ipari termeléssel, a gyári-üzemi munkával van kapcsolatban. A szocialista munkaiskola ipari iskola, vagyis a modern nagyipari termeléshez kapcsolódik, ezért megvalósításához fejlett iparra van szükség. Ez a feltétel csak fokozatosan, hosszú történelmi időszak alatt teremthető meg. „Az ország iparosításának mértékében, természetesen végbemegy és kiszélesedik a marxi munkaiskola megvalósításának lehetősége.”²² Addig, amíg azt a helyzetet el lehet érni, az iparilag viszonylag gyengén fejlett Szovjet-Oroszországban fel kell használni a kínáló lehetőségeket. A politechnikai munkaiskola megvalósítása érdekében fel kell használni a munka minden lényeges formáját; gyakorlati munkát kell végezni az iskolai műhelyekben, az iskolai kertekben, a mezőgazdasági és ipari üzemekben.

A szocialista munkaiskola lényegéből következően LUNACSARSZKIJ nagy figyelmet szentelt a képzési folyamat kérdéseinek. Szerinte az oktatás az új iskolában lényegesen megváltozik. Ennek a változásnak fő jellemzője az ismeretek aktív elsajátítása. Ebben a kérdésben a modern polgári pedagógia megállapításaival egyetértésben nyilatkozik. Mindjárt megjegyzi azonban, hogy ez ugyan az

¹⁹ Uo. 69.

²⁰ Uo. 58.

²¹ Uo. 59.

²² Uo. 95.

alsó fokú iskola legfontosabb eleme, mégsem csupán ez jellemzi a szocialista munkaiskolát.

Az elsajátításra kiválogatott ismeretanyagot a *munkafolyamatok* köré kell csoportosítani. Az első szakaszban előre összeválogatott tárgyak alapján folyik az oktatás. A tanuló a kapott ipari vagy kulturális értéket megismeri, szemléli, tájékozódik fizikai természetéről, kémiai sajátosságairól, az előállítás, megmunkálás módjáról, megismeri a munka történetéből idevonatkozó adatokat. Ezen a fokon az aktív elsajátítást elő kell segíteni. A kirándulások alkalmával végzett *önálló tevékenység* útján a tanuló megismeri a tárgyat, elsajátítja a köréje csoportosított ismeretanyagot. Ezt követően kerül sor az ismeretek rendszeres elsajátítására, megismerik a munka történetét, ennek kapcsán az egész társadalom, a kultúra, a tudomány fejlődését, de nemcsak könyvekből vagy a tanártól, „hanem bizonyos mértékig az életből”.

A második fokozaton a munka fejlődésének megismerésével együtt lehetővé válik a munkaeljárások tudományos-technikai tanulmányozása, a gazdasági formák, a társadalom alapos jogi, statisztikai megismerése. A munka összekapcsolódik a gazdasági-termelési szférával szoros kapcsolatban lévő tudomány történetével. Fontos követelmény, hogy a tanulók önálló munkája; az egyéni kutatás, referátum, gyűjtés, feldolgozás, kísérlet minél nagyobb helyet kapjon. Ezért megfelelő gyűjteményeket, könyvtárakat, szertárakat, laboratóriumot kell berendezni az iskolákban.

Az ismeretek elsajátításának ez az aktív módja jellemzője a szocialista munkaiskolának. Az aktivitás elve azonban előkelő helyet kap a modern polgári pedagógiában és különböző kísérleti iskolákban is. Ezen a területen tehát hasonlóan van a munkaiskola polgári koncepciója és a szocialista munkaiskola között. A szocialista munkaiskola megkülönböztető *legsajátosabb meghatározó jegye* azonban, hogy az oktatás alapja a valóságos termelőmunka, a *tanulók részvétele az ország gazdasági életében*. „Az új iskola szorosan összekapcsolódik a környezetében folyó termeléssel. Elviszi tanulóit az üzemekbe és gyárakba, a vasútra és a bányákba — mindenhová, ahová a helyi feltételek megengedik —, és nemcsak kirándulni, nézelődni viszi oda őket, hanem dolgozni is.”²³ A szocialista munkaiskolában tehát a közösen végzett nagyüzemi ipari munka kapjon helyet, az egyéni, kézműipari munka kiegészítő jellegű.

Az adottságokkal természetesen számolni kell, s ha megfelelő ipari üzemek nem állnak rendelkezésre, akkor a mezőgazdasági munka is megfelel. Az oktatás és termelőmunka összekapcsolása szempontjából fontos feladatot oldhatnak meg a jól felszerelt iskolai műhelyek is. LUNACARSZKIJ szükségesnek tartotta, hogy több iskolát kiszolgáló kerületi műhelyeket építsenek. „Ahol lehetséges néhány iskola számára egy jól felszerelt tanműhely kialakítása vagy legalább egy kis laboratórium vagy tanműhely építése, ott élni kell ezzel a lehetőséggel is. Ez is egy lépés előre a helyesen értelmezett második fokozatú iskola megvalósítása felé.”²⁴

LUNACARSZKIJ, mint látjuk, igen körültekintően mérlegelte az oktatás és a termelőmunka összekapcsolásának lehetőségeit. Az ipari termelés megismertetésére tett minden jelentős lépést nagyra értékelt. A tanulmányi kirándulás, az üzemi látogatás, a mezőgazdasági munka, a műhelymunka, az önkiszolgáló munka — szerinte — fontos lépés a munkaiskola megvalósítása felé. Az oktatás és termelőmunka összekapcsolása „a proletariátus pedagógiájának egyik legfényesebb és legfontosabb alapelveként” széles körű megvalósítása tehát sokféle úton elképzelhető. Minden kezdeményezésnek arra kell irányulnia, hogy „a tanulók valóban és reálisan dolgozzanak”. A munkaiskola megvalósításának lehetőségeit vizsgálva, elfogadhatónak tartott minden olyan megoldást, amely nincs ellentétben a munkaiskola marxista koncepciójával.

²³ Uo. 16.

²⁴ Uo. 82.

Mint már korábban láttuk, a munkaiskola megteremtését fokozatosan megoldható feladatnak tekintette. Beszédeiben, cikkeiben kifejtette, hogy minden út jó, járható, amely elősegíti a cél elérését. Egy 1922-es előadásában így foglalja össze véleményét ebben a kérdésben. „És üdvözlünk kell mind a két, ha kívánják, három utat. Ezek: 1. új és új próbálkozások állandó kapcsolat kialakítása érdekében a valóságos iparral. 2. A helyi ipari létesítmények felhasználása kirándulások céljára. 3. Tanműhelyek létesítése. Nyilvánvalóan ezeken az utakon haladva érhetjük el iskoláink munkaiskolává tételét, és ezeken az utakon is fogunk haladni.”²⁵

LUNACSARSZKIJ az új iskola jövőképeinek megrajzolásával, a szocialista munkaiskola elméleti alapjainak kidolgozásával párhuzamosan körültekintően mérlegelte a megvalósítás útját, a rendelkezésre álló lehetőségeket. Láta, hogy a munkaiskola létrehozása, feltételezi a fejlett nagyipart, a szétzilált gazdaság talpra állítását, mert „az új iskola tényleges megvalósítása a gazdaságtól függ”. Az is meggyőződése volt, hogy a konkrét lépések, a tényleges gyakorlati építés megköveteli a célok világos megfogalmazását. Már az 1918-ban megjelent „Alapelvek”-ben külön fejezetet szentel ennek a kérdésnek. Itt állapítja meg, hogy a tervek megvalósítása két feltételtől függ; az állam rendelkezésére álló anyagi eszközöktől és a pedagógusok felkészültségétől. A gazdasági romlást, a háború pusztítását mérlegelve megállapítja, hogy az iskolák felszerelése a legegységesebb eszközökkel óriási erőfeszítéseket követel. Á rendkívül nehéz körülményeket tárgyyszerűen mérlegelve a jövőt illetően optimista. Ekkor írja a következőket: „... a borzalmas pusztulásnak és kétségbeejtő szegénységnek ellenére, amelybe a bűnös háború és a forradalom megrázkódtatásai taszították az országot, joggal várhatjuk el az ébredő nemzettől s az általa létrehozott államhatalomtól, hogy minden erejét megfeszítse a legfontosabb nemzetgazdasági ágazat — a legszelebbebb értelemben használva ezt a szót — a legfőbb állami ügy, a népoktatás helyes megszervezése érdekében”²⁶.

A polgárháborúba kényszerült fiatal szocialista állam valóban rendkívüli erőfeszítéseket tett az iskolaépítés területén. Ezek az erőfeszítések azonban nem voltak elegendők ahhoz, hogy az új munkaiskola tömegesen elterjedjen. Az eredmények kisebbek voltak az elképzeltnél. Ennek hatására a pedagógusok körében is felmerült, hogy egyáltalán elérhető-e a dokumentumokban körvonalazott iskola? Nem kellene-e lemondani megvalósításáról? LUNACSARSZKIJ ebben az időben is szilárdan a munkaiskola híve maradt. 1920-ban egy előadásában a következőket jelentette ki: „Amíg gazdaságunk lábára nem áll, az iskola messze lesz az ideálistól, hiszen ez a tényleges megvalósítás a gazdaságtól függ. Ebből azonban nem következik, hogy ne is tűzzük ki magunk elé ezeket az ideálokat. Igenis feladatunk ezt a nemes kötelességet magunkra vállalni.”²⁷

Az Összszövetségi Központi Végrehajtó Tanács III. ülészakán (1920. november) mondott beszédében megállapította, hogy „a népbiztosság kezdetben úgy gondolkodott, hogy a politechnikai munkaiskola rövid idő alatt felépíthető az egész országban. Ez a naiv szemlélet eredményezte, hogy elhamarkodottan megszüntették a szakipari iskolákat”²⁸. Ez alkalommal is hangsúlyozta, hogy a hibák ellenére a politechnikai elvet nem lehet feladni.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 25.

²⁷ Uo. 43.

²⁸ O narodnom... 128.

Voltak, akik a lassú előrehaladás láttán a megkezdett útról való letérést latolgatták, s a munkaiskola megvalósítását illetően általában is pesszimisták voltak. Velük vitatkozva mondta a következőket: „Vannak, akik azt mondják, már két és félsze vergődünk mint hal a szárazon és semmit nem oldottunk meg. Mindent egyszerre nem lehet megoldani, meghatározott szakaszokra van szükség. De nagyon nagy hiba volna ezért azt mondani, hogy maradjunk a realitás talaján s térjünk vissza a régi iskolához. Nem engedhetünk kommunista eszményeinkből, még ha teljesítésük nagyon nehéz is.”²⁹

Higgadt, körültekintő mérlegelést, a lehetőségek reális értékelését, a fokozatos előrehaladás útjainak felderítését kérte, mivel — megítélése szerint — a szocialista munkaiskola elméleti alapvetése lényegében kiállta az idő próbáját is. Nem az elvi alapokkal, hanem a megvalósítás ütemének mérlegelésével volt probléma. A jövőt illetően optimista; reméli, hogy hamarosan beköszönt az az idő, amikor a művelődés ügye lesz a fő front „Arccal a művelődés felé” — ez lesz a jelző. Optimizmusát a nemzetközi sajtó értékeléseivel is indokolja. Egy német lap értékelésére hivatkozva leszögezi, hogy az új iskola nem ábránd, nem utópia, hanem valóság, s felülmúlja a legjobb nyugat-európai iskolákat. A régi iskolához való visszatérést teljesen kizártnak tartotta, mert megállapítása szerint az új iskola, noha még messze van a munkaiskolától, de már messze van a régi iskolától is.

A helyzet körültekintő elemzése alapján foglalja össze az iskolaépítés területén jelentkező feladatokat, szem előtt tartva az iskola jövőképét is. Egy 1928-ban tartott tanácskozáson mondott beszédében a tízéves tapasztalat alapján megállapítja, hogy „a szocialista munkaiskola elméleti megalapozása lényegében helyesnek bizonyult és a dokumentumok megalapozottan foglaltak állást a politéchnikai képzés mellett. Igaz, a munkaiskola tömeges elterjedésének, az eszmények megvalósításának útján az első években nem látott akadályok jelentek. Ezek az akadályok jelentősen hátráltatták a fejlődést. A munkaiskola eszménye azonban helyesnek bizonyult, kiállta a gyakorlat próbáját.”³⁰

²⁹ Az egységes munkaiskola, 55.

³⁰ O narodnom... 449.